

Општински одбор Савеза удружења бораца народноослободилачког рата Ниша и Секција бораца 14. српске НОУ бригаде.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР РУКОПИСА

ДЕСИМИР ЈОВОВИЋ ЧИЧА, члан ПК КПЈ за Србију и партијски руководиоца 23. НОУ дивизије; командири 23. дивизије: РАДОВАН ПЕТРОВИЋ, генерал-мајор у пензији и МИЛАДИН ИВАНОВИЋ, генерал-потпуковник у пензији и штаба 14. бригаде: ЈОВАН МИТИЋ БОРБЕ, генерал-потпуковник; ВОЈИСЛАВ начелник штаба дивизије СВЕТИСЛАВ ТАТАРАЦ, пуковник у пензији; чланови ДРЂАЧИН ДРАГАН, МИЛИВОЈЕ ДРЉЕВИЋ, МИБАКА, БРАНКО ПОПОВИЋ СТАНКО и МИЛЕ РАДОВИЋ, пуковници у пензији; РАТКО ДИМИТРИЈЕВИЋ ДЕДА КОСТА, омладински руководиоца бригаде (председник редакционог одбора); војни и политички руководиоци штабова батаљона и команди чета: ДУШАН ГРУБАЧИЋ БЕЛИ, МОМЧИЛО ВУКОВИЋ МОМА, РАДОМИР НИКОЛИЋ КОЛЕ, САВА БАКОВИЋ, ЖИВОЈИН КРУНИЋ ЦАЈА, СТЕВАН МИТИЋ, ГАЛЕ МАРКОВИЋ, СВЕТОЗАР ТОДОРОВИЋ, РАДОМИР СТЕФАНОВИЋ ЛАЛА и МИЛЕНА ВУЧКОВИЋ, ИЛИЈА МИЛОВАНОВИЋ; пуковник у пензији БУРА ЗЛАТКОВИЋ МИЛИЋ из 7. српске НОУ бригаде и генерал-потпуковник БОГОЉУБ БОРБЕВИЋ ВУЈАДИЋ из 9. српске НОУ бригаде и чланови ратног ОК КПЈ Ниша ДРАГОМИР СТОЈАНОВИЋ ВОЈКАЊ и ВЕЛИМИР КОСТИЋ БАЈЕЖ

РЕЦЕНЗЕНТИ

МИЛОШ БАЈАГИЋ и МИЛОШ КРСТИЋ

СВЕТИСЛАВ МИЛАДИНОВИЋ СЛАВКО

ЧЕТРНАЕСТА СРПСКА
НОУ БРИГАДА
(НИШКА)

Београд
1982.

РАТНА ПРОШЛОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

КЊИГА ДВЕСТА ЧЕТРДЕСЕТА

МОНОГРАФИЈА
ЈЕДИНИЦА НОВ И ПО ЈУГОСЛАВИЈЕ

КЊИГА ШЕЗДЕСЕТ СЕДМА

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

РАХМИЈА КАДЕНИЋ, генерал-пуковник, председник; чланови: АЛИ ШУКРИЈА,
РИСТО ЏУНОВ, ДАКО ПУАЧ, генерал-пуковник, ЖИКА СТОЈШИЋ, генерал-
потпуковник, ФАБИЈАН ТРГО, генерал-потпуковник, ВЕЉКО МИЛАДИНОВИЋ,
генерал-потпуковник, ЈОЦО ТАРАБИЋ, генерал-потпуковник, МЕТОДИЈЕ КОТЕВ-
СКИ, генерал-потпуковник, МИЛАН ДАЉЕВИЋ, генерал-потпуковник, СВЕТОЗАР
ОРО, генерал-мајор, АУГУСТ ВРТАР, генерал-мајор, МИШО ЛЕКОВИЋ, пуковник,
АХМЕТ БОНЛАГИЋ, пуковник, ВИКТОР КУЧАН, пуковник, РАДОМИР ПЕТКО-
ВИЋ, пуковник — главни и одговорни уредник

Уредник
МОМЧИЉО КАЛЕМ, потпуковник

Стручни редактор
СЕКУЛА ЈОКСИМОВИЋ, потпуковник

Рецензент
ВИКТОР КУЧАН, пуковник

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Монографија *»Четрнаеста српска НОУ бригада«* резултат је вишегодишњег организованог рада Општинског одбора СУБНОР-а Ниша на реализацији опсежног плана историографске обраде НОР-а и револуције на територији нишког ратног округа. Рад на овој монографији непосредно је организовао и пратио Редакциони одбор рукописа, који је, на основу рецензије и критичких примедба и предлога припадника бригаде датих на прву верзију рукописа, кроз више расправа у Секцији бригаде, пружио аутору најну помоћ.

У таквом поступку колективног дефинисања концепције рада и верификације свих битних нијеница, аутор је, стрпљивим истраживањем и зналачким коришћењем архивске грађе, објављених радова и сећања бораца и руководилаца бригаде, документовано обрадио генезу њеног формирања и њен борбени пут.

Сажетим приказом припрема и понетка оружане борбе, формирања и дејстава првих партизанских одреда у нишком ратном округу од понетка устанка до гсраја 1943. године, затим детаљнијим приказом обнављања и дејстава Нишавско-нишког НОП одреда до његовог преформирања у Четрнаесту српску НОУ бригаду и, посебно, детаљном реконструкцијом њеног борбеног пута, аутор је приказао и сву специфичност и сложеност услова за развој НОР-а и револуције у овом делу наше земље.

Таквим приступом аутор је превазишао захтеве које је наметала основна тема — монографија бригаде — и, У ствари, приказао континуитет НОР-а и револуције на овом простору од формирања првих партизанских одреда

до формирања бригада и дивизија НОВЈ. Редакција је прихватила такву концепцију рада, оцењујући да се тиме доприноси целовитијој обради НОР-а и револуције, будући да је и Четрнаеста српска НОУ бригада објективни израз и резултат тог континуитета, јер је настала преформирањем у бригаду Нишког НОП одреда као већ прекаљене борбене јединице.

Верификујући конанну верзију рукописа ове монографије, Редакција је закључила да је препоручи Војно-издавачком заводу за објављивање у његовој едицији »Ратна прошлост наших народа и народности«, што је и прихваћено. Захваљујући на прихватању те препоруке, са задовољством бележимо да су наше заједничке повољне оцене ове монографије добиле и својеврсну друштвену верификацију у време предаје ругсописа у штампу — аутор монографије »Четрнаеста српска НОУ бригада« Светислав Миладиновић добио је за овај рад прву награду Савеза удружења бораца НОР Србије »Драгојло Дудић« за публицистику са темом из НОР-а на конкурс за 1981. годину.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР РУКОПИСА
МОНОГРАФИЈЕ
14. српске (Нишке) НОУ бригаде

У в о д

Просторија на којој је израсла 14. српска народно-ослободилачка ударна бригада захватала је део нишког ратног округа Комунистичке партије Југославије источно од Јужне Мораве до југословенско-бугарске границе на Старој планини и од Суве планине, на југу, до Ртња, на северу.¹⁾ Преко те просторије Моравско-вардарском и Моравско-нишавском долином воде међународне комуникације из средње и западне Европе за Блиски исток. Оне су са рудником бакра Бор биле од посебног војностратегијског значаја на Балкану. Сем ових комуникација, ту је и друм и железничка пруга Ниш—Књажевац—Зајечар—Прахово, где избијају на међународну водену комуникацију Дунав. Њима су се од давнина кретали трговачки каравани и разне завојевачке војске у оба правца. Како за унутрашњи сао-

1) Према одлуци Покрајинског комитета КПЈ за Србију од маја 1941. године он је обухватао срезове: алексиначки, ражањски, нишки, белопаланачки, сокобањски и сврљишки; Заплање и Лужницу и територију иза »демаркационе линије« (нишавски и царибродски срез) и западно од Јужне Мораве: моравски срез, Топлицу и Косаницу [Драгољуб Ж. Мирчећић, Окружни комитет Комунистичке партије Југославије за нишки округ 1941—1944. (даље Д. Мирчећић, н. д.), СУБНОР Ниш и Издавачка установа »Градина«, 1977, стр. 24].

Као административна јединица нишки округ је, према попису од 1931. године, обухватао: алексиначки, белопаланачки, моравски, лужнички, нишки, сврљишки и сокобањски срез са укупно 266.803 становника из 130 општина које су обухватале 310 села [Драгољуб Дејановић, Два одреда (Прилог за историју НОБ-а нишког ратног округа (даље: Д. Дејановић, н. д.), Народни музеј Ниш, 1965, стр. 11].

браћај и привреду тако и за војне операције, нарочито у првом и другом светском рату, били су од значаја и путеви који воде из долине Тимока и горњег Понишавља у Моравску долину: Зајечар—Бољевац—Параћин, Пирот—Кална—Књажевац—Сокобања—Алексинац, Бела Паланка—Сврљиг—Алексинац и Пирот—Бабушница—Лесковац.

После слома Краљевине Југославије у априлском рату 1941. године влада Немачке дозволила је фашистичкој влади Бугарске да припоји део источне и југоисточне Србије, који је обухватао пиротски и врањски округ и део између реке Тимока и границе код Зајечара. Преносећи упутства министра спољних послова Немачке, Генералштаб Врховне команде Вермахта обавестио је 11. маја 1941. године бугарску команду да може окупирати територију Србије до линије: Кална (2 км западно)—Пирот (10 км западно)—село Понор—Бабушница—Врање. Сва поменута места припадала су Бугарској.^{2^} Сем тога, бугарска војска је јуна исте године преузела обезбеђење железничке пруге Ниш—Пирот и Ниш—Скопље.

Ниш као један од главних саобраћајних чворова на Балкану и као административно-политички, привредни и културни центар источне и југоисточне Србије одређен је у склопу окупационог система за седиште Обласне војноуправне команде — Фелдкомандантуре (РеМкоттапслап1;иг) 809. Она је под својом командом имала окружне војноуправне команде — Крајскокомандантуре (Кге1зкоттапслап1;иг) 857 у Зајечару и 867 у Лесковцу са командама места — Ортскокомандантурама (Ог1зкоттапслап1;иг) у Неготину, Белој Паланци, Властотинцима, Прокупљу и Куршумлији.^{3^}

2) Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том XII, књ. 1 (даље: 36 НОР, XII/1), док. 49; Боро Митровски, др Венцеслав Глишић и Томо Ристовски, Бугарска војска у Југославији 1941—1945. (даље: Б. Митровски, др Глишић и Т. Ристовски, н. д.), издање »Међународне политике«, Београд, 1971, стр. 22—27.

3) Војна енциклопедија (даље: ВЕ), свеска 9, издање редакције Војне енциклопедије ЈНА, Београд, 1967, стр. 134—135, 36 НОР, ХН/1, док. 24, напомена 7.

У тим тешким данима за југословенске народе и народности као једини њихов заштитник нашла се Комунистичка партија Југославије (КПЈ). Она није признала окупацију и комадање југословенске државне територије, као ни све промене које су настале после априлске катастрофе.⁴ Оштро је осудила квислинге и све оне издајничке елементе који су били за сарадњу са окупаторима.

Пошто је одлучила да поведе народне масе у борбу против окупатора за ослобођење земље, КПЈ је предузела опсежне припреме за покретање оружаног устанка широм Југославије. Значајан корак на том правцу било је одржавање партијског саветовања представника централних и покрајинских комитета маја 1941. године у Загребу. Закључци са овог саветовања били су од великог значаја у даљим припремама оружане борбе.⁵

Радећи на спровођењу закључака Мајског саветовања, Покрајински комитет (ПК) КПЈ за Србију је у првој половини маја формирао војни комитет. Задатак овог комитета био је рад на војном плану, односно да организује прикупљање оружја и војне опреме, као и формирање и обучавање илегалних група у руковању оружјем.⁶

Почетком јуна 1941. године ПК КПЈ за Србију упутио је у Ниш групу искусних партијских радника са задатком да преузме рад у Окружном комитету (ОК) КПЈ за Ниш. Нови ОК Ниша са секретаром Сретенком Младеновићем Миком одмах је приступио организационом сређивању партијске организације припремајући је за почетак оружане борбе. Међутим, 23/24. јуна немачка полиција је уз помоћ домаћих издајника ухапсила 73 грађанина Ниша »међу којима је било највише чланова КПЈ«. Али, и поред насталих тешкоћа, ОК КПЈ

4) Проглас Централног комитета КПЈ од 1. маја 1941. упућен радном народу Југославије (Архив ЦК СКЈ бр. 1744/1, 1—3).

5) 36 НОР, П/2, док. 1.

6) »Оснивачки конгрес КП Србије (8—12. мај 1945)«, Институт за историју радничког покрета Србије, Београд 1972. стр. 6.

7) Група аутора, Ниш у вихору ослободилачког рага 1941—1945, СУБНОР Србије, Нови Сад 1968, стр. 118-9, 126-32 и 138 и Д. Мирчећ, н. д. стр. 23—37.

за Ниш је наставио са радом у духу одлуке и Прогласа ЦК КПЈ од 22. јуна, затим 4. и 12. јула 1941. године, као и прогласа ПК КПЈ за Србију од средине јула и народу Ниша и нишког округа издао свој проглас којим га позива да збије редове око КПЈ и да оружаном борбом истера окупатора из земље.^{8^}

Позив КПЈ за устанак наишао је на одобравање народа нишког округа, а посебно на расположење за борбу против окупатора које је испољила радничка омладина. Ово је омогућило ОК КПЈ Ниша да већ 2. августа 1941. године, на планини Озрен код Алексинца, формира Озренски народноослободилачки партизански одред, а сутрадан и Топлички партизански одред у Ајдановцу на падинама Јастрепца.⁹⁾

Озренски партизански одред, као и многе друге партизанске јединице, имао је два основна задатка: прво, тумачио је циљеве и задатке општенародног устанка и, друго, радио на распламсавању оружане борбе против окупатора и домаћих издајника за ослобођење земље.

Извршавајући ову своју обавезу, Озренски одред је разоружавао квислиншке и жандармеријске станице, онемогућавао и забранио рад сеоских општинских власти које су служиле окупатору у око 50% општина у сокобањском, алексиначком, ражањском и једном делу нишког и сврљишког среза. Ове акције и политичка активност одреда наишли су на снажан одјек у народу не само у овом крају већ и шире. Све више се испољавало његово расположење за борбу против окупатора и домаћих издајника. За непун месец и по дана након стварања Озренски партизански одред је

8) Зр НОР, 1/1, стр. 11—17; Преглед историје СКЈ, Институт за изучавање радничког покрета народа Југославије, Београд 1963, стр. 328-31; Пети конгрес КПЈ — извештаји и реферати, Култура, Београд 1949, стр. 65—67.

9) 36 НОР, 1/3, док. 50.

нарастао на преко 110 бораца. У неким селима формирао је и месне партизанске десетине.^{10^}

Ради проширивања устанка у Понишављу, ОК КПЈ за Ниш је од 30 бораца Озренског партизанског одреда 15. септембра 1941. код села Језера, на јужним падинама планине Девике — срез сврљишки, формирао Сврљишко-нишавски народноослободилачки партизански одред. Одреду је додељено оперативно подручје источно од Ниша »уз Нишаву с једне и друге стране, све до бугарске старе границе иза Пирота .. <¹¹>

Из рејона села Језера Озренски партизански одред се пребацио у долину Сврљишког Тимока и код железничке станице Палилула, 16. септембра, напао Немце у путничком возу који је долазио из Зајечара. Том приликом је погинуло 19 Немаца.¹²⁾ Сврљишко-нишавски одред се преко Сврљишких планина и реке Нишаве пребацио у Запаље, где је 23. септембра код села Доњег Душника напао немачки потерни одред 670. (артиљеријски дивизион).^{1^}

У фази распламсавања оружане борбе четнички одреди Косте Миловановића Пећанца одбили су позив КПЈ и партизанских одреда за заједничку борбу против окупатора и домаћих издајника. Стављајући се на располагање Немцима и Недићевој влади »народног спаса«, они су их подржавали у њиховим злочиначким

10) Драгољуб Ж. Мирчећић, Озреиски народноослободилачки партизански одред, Општински одбор СУБНОР Ниш 1979, стр. 29—64 и »Сокобања и околина у народноослободилачкој борби 1941—1945« (даље: Д. Мирчећић, Сокобања и околина у НОБ) Општински одбор СУБНОР-а Сокобања 1978, стр. 62—67.

11) 36 НОР, 1/3, док. 50; Драгољуб Ж. Мирчећић и Велимир Костић, Сврљишко-нишавски партизански одред, Општински одбор СУБНОР-а Ниш и Издавачка установа »Градина«, Ниш, 1978. стр. 17—102.

12) 36 НОР, 1/1, док. 293, Извештај штаба немачке 717. пешадијске дивизије за период од 15. маја до 31. децембра 1941.

13) 36 НОР, 1/1, док. 106, Извештај Команде немачких трупа IJSU од 12. октобра 1941.

акцијама и учествовали у угњетавању сопственог народа.^{14^}

У таквој ситуацији Озренски, Сврљишко-нишавски и Књажевачко-бољевачки партизански одред^{15^} су, према директиви ОК КПЈ Ниша и Зајечара, средином октобра 1941. приступили разоружавању Пећанчевих четника и до краја новембра ликвидирали су: Озренски, Сврљишки, Сићевачки, Параћински и Височки четнички одред и још неколико мањих четничких група по селима. Истовремено је разоружана и Недићева стража у Подвису и Сокобањи, као и железничкој станици Грамада. Овом приликом је 26. новембра у путничком возу разоружано 56 Недићеваца. Сви разружани пуштени су на слободу, сем неколико народних непријатеља — злочинаца. У партизанске редове је тада добровољно ступило десетак дотадашњих четника. Остаци Недићевих жандарма и део четника повукли су се у веће гарнизоне које је држао окупатор.^{16^}

У међувремену, поменути партизански одреди су 6/7. новембра напали бугарске посадне јединице у Сићевачкој клисури и том приликом разоружали 10 бугарских војника на железничкој станици Сићево.^{17^}

Од почетка устанка па до пред крај новембра 1941. године партизански одреди ОК Ниша постигли су вели-

14) Драгољуб Петровић, чланци: »Четничка организација Косте Пећанца у окупираној Србији до почетка октобра 1941« и »Војна организација четника Косте Пећанца у окупираној Србији 1941/42«, објављени у Војноисторијском гласнику (даље: ВИГ) бр. 2/1968, стр. 173—201 и ВИГ бр. 3/1969, стр. 205.

15) Тај одред је настао спајањем остатака Заглавско-тимочког и Бољевачког партизанског одреда 8. октобра 1941. код села Соколовице — близу Књажевца, а 1. маја 1942. он је преименован у Тимочки одред. (Иван-Џина Глигоријевић: Девета српска ударна бригада, Војноиздавачки завод, Београд, 1970, стр. 15 и 16 и Партизански одреди источне Србије 1941—1944, Војноиздавачки завод, Београд, 1969, стр. 25—35 и 52—62; 36 НОР, 1/20, док. 9 и IX/1, док. 28).

16) Д. Мирчетић и В. Костић, Сврљишко-нишавски партизански одред, стр. 30—70 и Д. Мирчетић, Озренски партизански одред, стр. 80—97.

17) Светислав Миладиновић Славко, Хроника Сићева, Општински одбор СУБНОР-а Ниш и Земљорадничка задруга Сићево, Ниш, 1979, стр. 109—128.

ки усиех у борби против окупатора и домаћих издајника: створена је велика слободна територија на простору северно од Нишаве; у око 80% сеоских општина је потпуно паралисан рад општинске кваслиншке власти, а уместо њих у неким селима формиран су први народноослободилачки одбори (НОО) и месне партизанске десетине у којима се налазило преко 200 бораца. Приливом новог људства одреди су нарасли: Озренски на 104 борца и Сврљишко-нишавски на око 130 бораца, док је на терену радило преко 20 партијско-политичких радника. У Сврљишким планинама на Зеленом врху формирана је партизанска база где је склоњено заплешено оружје, муниција, експлозив и други ратни материјал.

Изненада 27. новембра 1941. године Озренски партизански одред је код села Јошанице (сокобањски срез) доживео тежак пораз у борби са припадницима 11. одреда из састава Српске добровољачке команде, (Љотићев »Збор«) изгубивши при томе 39 бораца међу којима и штаб одреда.^{18^} Нешто касније, 12. децембра, Сврљишка партизанска чета Сврљишко-нишавског одреда у борби против Немаца и четника код села Кренте, заглавски срез, такође је изгубила 10 бораца са др Миленком Хацићем, лекар из Сврљига, међу којима је било четири члана КПЈ. То су, у ствари,^{19^} били и први порази ових одреда од њиховог оснивања.

Настојања окупатора и квислинга да у једном делу сокобањског и сврљишког среза репресалијама одвоје народ од партизана нису успела. Сврљишко-нишавски и Књажевачко-бољевачки одред су наставили дејства под заједничком командом, а Озренски одред по групама. Почетком друге половине фебруара 1942. године у Озренски одред су почели да пристижу одбегли логораши из логора на Црвеном крсту у Нишу^{20^} и поновним спајањем свих група његово бројно стање се повећало на преко 130 бораца.

18) Д. Мирчетић, Озренски партизански одред, стр. 106—121.

19) Д. Мирчетић и В. Костић, Сврљишко-нишавски партизански одред, стр. 77—88.

20) Д. Дејановић, н.д., стр. 89—101; 36 НОР, 1/3, док 123.

Сврљишко-нишавски и Књажевачко-бољевачки партизански одред затекли су се почетком 1942. године у бази на Сврљишким планинама у рејону Зелени врх, а затим се пребацили на подручје Горњи и Доњи Рињ, срез белопаланачки, где су 15. и 16. јануара одржали партијску конференцију и конференцију СКОЈ-а.

На конференцији је, у присуству секретара ОК КПЈ Ниша и Зајечара Сретена Младеновића Мике и Мије Станимировића Душка, као и секретара ОК СКОЈ-а Ниша Станимира Вељковића Зелета и партијских руководиоца са терена извршена анализа народноослободилачке борбе (НОБ) у овом крају и стања у одредима. Том приликом је констатовано да су одреди у 1941. години постигли велики успех како на војном тако и на политичком плану и да постоје реални услови за даљи развој НОБ. Сем тога, у записнику који је том приликом сачињен, поред осталог, записано је и ово:

»У последње време групи издајника се прикључио и Дража Михаиловић, пошто је издао народноослободилачку борбу.²¹⁾ Народ је, међутим, свестан његове издајничке улоге, увиђа да су његови једини представници партизани и све више тражи заштиту партизанских одреда, који добијају форму народноослободилачке власти.«²²⁾

Конференција је успешно завршила рад: постигнут је јединствен став о свим питањима, указано је на извесне слабости у партијском раду и командовању и у вези са овим постављени задаци, као и задаци даљег развоја НОБ.

После конференције главнина Сврљишко-нишавског одреда (штаб одреда и 2. чета) и Књажевачко-бољевачки партизански одред пребацили су се 23/24. јануара 1942. на леву обалу Нишаве и преко белопаланачког среза отишли у Заплање. Успоставивши везу с Бабишким партизанским одредом, штабови одреда су се

21) 36 НОР, ХИ/1, док. 232, 236 и 237, Извештаји немачких команданата од 10, 14. и 15. новембра 1941.

22) Записник и још неколико докумената Нишавског партизанског одреда били су заплениjeni од непријатеља, како стоји у препису: негде на Старој планини (АВИИ, к. 1642, рег. бр. 21-14/1); 36 НОР, 1Х/1, док. 26, Извештај секретара ОК КПЈ Ниша од 21. јануара 1942.

договорили да Сврљишко-нишавски одред поседне подручје Суве планине, са седиштем у Великом Крчмиру, са задатком да затвара правце из долине Нишаве, а Бабички одред шире подручје планине Бабичке горе и Крушевице и затвори правце из долине Јужне Мораве.²³ 1

Одмах са појавом партизана у горњем заплању четници и Недићева стража повукли су се ка Нишу и у долину Нишаве, где су се ослањали на бугарске посадне јединице.

Тако је у то време створена слободна територија између Јужне Мораве и Нишаве на којој је почела да функционише народноослободилачка власт са свим својим органима.

Услед све већих потреба за ангажовањем евојих јединица на совјетско-немачком фронту, као и извођења операција против јединица Народноослободилачке војске и добровољачких одреда Југославије, Врховна команда Вермахта дозволила је фашистичкој влади царске Бугарске да са својим 1. окупационим корпусом до 15. јануара 1942. поседне делове југословенске територије — Зајечар, Крушевац, Крагујевац и друга места све до десне обале Ибра при чему је Ниш одређен за седиште штаба корпуса и штаба 21. бугарске пешадијске дивизије.²⁴) У Бору, поред Немаца, налазило се

23) 36 НОР, 1/1, док. 98; Исто, 1/3, док. 63, 125, 140 ј 145; Димитрије Кулић, Бабички партизански одред, издање аутора, Ниш 1951.

24) О доласку и дислокацији бугарског 1. окупационог корпуса види 36 НОР, ХИ/1, док. 231, 291 и 292 и 1/21, док. 14. Бугари су тада покушавали да на неким местима помере демаркациону линију и присвоје још неке делове Србије. О њиховим намерама и претензијама на територији око Ниша говори се и у извештајима немачких официра који су септембра 1942. били у штабу бугарског окупационог корпуса. Они су о томе известили: »Бугари потајно спроводе изванредно интензивну пропаганду за прикључење ове области Бугарској...« »Често се већ данас чује да у Нишком рејону живи 50% Бугара. Пуковник Ботмер (К-дант Фелдкомандантуре 809 у Нишу — прим. аутора) је поводом тога изјавио да на том подручју не живи ни један Бугарин.« (Архив ВИИ, Микротека НАВ-Н-Т-501, Ф.248/687,689). О томе говори и у н.д. Б. Митровски, др В. Глишић и Т. Ристовски, стр. 41—43.

1.500 војника Руског (белогардејског) заштитног корпуса.^{25^}

Истовремено Немци су дозволили Недићу да повећа квислиншке оружане снаге Србије. Тако је Недићева команда жандармерије још у децембру 1941. појачала своје одреде са неколико хиљада припадника четничког покрета Драже Михаиловића — већином официра и подофицира бивше војске Краљевине Југославије,^{26^} а већ 3. марта 1942. Недићева жандармерија је преформирана у Српску државну стражу (градску, пољску и граничну) која је одмах отпочела са присилном мобилизацијом, у првом реду, бивших кадроваца у југословенској војсци. Са јачањем Српске државне страже (СДС) јачали су и Љотићеви добровољачки одреди од којих је тада формиран Српски добровољачки корпус. Од ових јединица и четничких одреда Косте Пећанца створена је 13. јула 1942. године »Српска оружана сила«.²⁷⁾

Немачка команда Југоистока, бојећи се да у пролеће 1942. године не дође до општег устанка у Србији, предузела је мере за уништење партизанских одреда на простору јужно од Нишаве и западно од Јужне Мораве.²⁸⁾ За извршење овог задатка ангажовала је јаче бугарске снаге, добровољачке одреде и четничке одреде Косте Пећанца.^{29^} Напад је почео 21. фебруара на слободну територију Запања и Бабичке горе из правца Власотинца, Лесковца. Ниша и Беле Паланке. После двонедељних жестоких борби, уз обостране тешке губитке, Књажевачко-бољевачки, а затим и главнина Сврљишко-нишавског партизанског одреда пребацили

25) 36 НОР, ХП/1, док. 146 и 260.

26) 36 НОР, 1/3, док. 56 и 59; Народноослободилачки рат и револуција 1941—1945, издање Института за историју четничког покрета Србије, Београд, 1972, стр. 131—141. — Јован Марјановић, Дража Михаиловић и Немци 1941. (материјал са научног скупа посвећен 30-годишњици устанка, одржаног на Златибору од 25. до 26. септембра 1971. године).

27) 36 НОР, 1/3, док. 199 и ХИ/1, док. 258.

28) 36 НОР, 1/3, док. 128 и 162.

29) 36 НОР, 1/3, док. 124 и 140.

су се на Сврљншке планине,^{31^} док се Бабички партизански одред повукао у Црну Траву и делом у Топлицу.^{31^}

После повлачења из Запања преко Нишаве 14. марта у рејону села Копајкошаре западно од Сврљига поново су се састали Озренски, Сврљешко-нишавски и Књажевачко-бољевачки партизански одреди. Укупно је било око 300 бораца. Одмах су предузели напад на четничке и љотићевске добровољачке одреде, а 24. марта напали су гарнизон Српске државне страже у Ражњу.^{32^} Те акције, као и друге у априлу и мају, озбиљно су забринуте Немце.^{33^} Због тога је, према наређењу немачке команде Југоистока, 25. јуна бугарска 21. пешадијска дивизија предузела напад на поменуте партизанске одреде на простору северно од реке Нишаве с циљем да их потисне ка бугарским посадама у долини Нишаве и ту уништи. Међутим, партизански одреди су се благовремено извукли из угроженог подручја, па су Бугари, озлојеђени неуспехом, починили тешке злочине над невиним народом у сокобањском, књажевачком, сврљешком и једном делу белопаланачког среза.^{34^}

Неуспех након предузетих акција у првој половини 1942. године подстакао је Немце и квислиншку власт да прибегну новим мерама — убацивање шпијуна на терен и врбовање бивших четника и прочетничких елемената за борбу против НОП-а. Последице такве непријатељске активности су се већ осетиле у мају и јуну када је

30) Д. Мирчетић и в. Костић, Сврљешко-нишавски партизански одред, стр. 152—167; Драгољуб Дејановић и Борће Стаменковић, Запање у НОБ 1941—1945, Општински одбор Гацин Хан, 1979, стр. 109—138.

31) Бура Златковић, Зла времена — монографија Лужнице, (1876—1945), Бабушница 1967, стр. 183—189; Д. Кулић, Бабички партизански одред.

32) Драгослав Миловановић, Немирне шуме — Ражањ и село Варош кроз даљу прошлост и НОБ 1941—1945, Општински одбор СУБНОР-а Ражањ, Београд, 1968, стр. 98—103.

33) 36 НОР, 1/3, док. 153, 162, 169, 170, 171, 176 и 177.

34) 36 НОР, 1/21, док. 27-31; Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књ. 1 (прво издање), Војноисторијски институт ЈНА, Београд, 1957, стр. 218—219; Б. Митровски, др В. Глишић и Т. Ристовски, н.д., стр. 101—102.

преваром убијено неколико руководиљаца у сврљиш-ком крају, а међу њима и командант Сврљишко-нишавског одреда Радоје Вујошевић Риста.^{35^} Убрзо затим су под непосредним руководством Милана Аћимовића, министра унутрашњих послова Недићеве владе, 12. јула уследиле нове акције против партизанских одреда на подручју ОК КПЈ Ниша и Зајечара. Око 2.000 припадника Љотићевог »Збора« и одреда СДС предузело је напад у два правца: према Сврљишким планинама против Сврљишко-нишавског одреда и према Озрену против Озренског партизанског одреда.

Сазнавши за намеру непријатеља Озренски одред, јачине 60 партизана, одмах се извукао по групама у позадину непријатеља, док је Тимочки одред отишао на књажевачки терен.

Сврљишко-нишавски одред, јачине око 100 бораца, 12. јула нашао се у рејону села Лалинци — западно од Сврљига. Пошто је у овом рејону оставио 13 својих бораца са политичким комесаром одреда Данилом Прицом Бором, штаб одреда је 14. јула упутио 2. чету (36 бораца) преко Зеленог врха на пиротски терен, док се он са 1. четом (60 бораца) пребацио на леву обалу Нишаве, у белопаланачки срез, где је 17. јула разбио четнички горски штаб нишког центра покрета ДМ код села Космовца.^{36^} Необавештен довољно о стању на десној обали Нишаве, штаб одреда се са 1. четом 24. јула вратио на Сврљишке планине, где су на Зеленом врху упали у непријатељске редове између Љотићевских одреда и одреда СДС и бугарских јединица и у борбама 26. и 27. јула били потпуно разбијени. Само двадесеторици партизана пошло је за руком да се пробију из обруча.^{37^} Почетком августа поједини заврбовани партизански борци (бивши четници) убили су комесара Данила Прицу и Видена Тасковића Мргуда, а Миодрaга Јоксовића Сарајлију предали Немцима. Само два дана касније друга група издајника ухватила је на превару команданта одреда Василија Анђелковића Албанца и по-

35) 36 НОР, 1/3, док. 179 и 198; Исто 1/21, док. 25 и 28.

36) 36 НОР, 1/4, док. 42.

37) Исто; Д. Мирчетић и В. Костић, н.д., стр. 250—293.

литичког комесара 1. чете Неофита Стојанова Ломског и још неколико партизана и предала их Немцима, а Ломског Бугарима.^{38^}

Разбијањем Сврљишко-нишавског партизанског одреда и повлачењем Озренског одреда по групама према Ражњу и Алексинцу, а Тимочког одреда на свој терен слободна територија северно од Нишаве поново је запоседнута јаким окупаторским и квислиншким снагама које су предузеле нечувени терор над недужним народом, нарочито у сврљишком, сокобањском и једном делу белопаланачког среза.

Тешко стање НОП-а у то време на подручју нишког округа, источно од Јужне Мораве, још више се погоршало када је почетком септембра ОК КПЈ за Ниш услед прогона и губитака кадрова морао да престане са радом.^{39^}

У таквој ситуацији, када су и везе са ПК КПЈ за Србију биле у прекиду, ОК КПЈ за Зајечар је у другој половини октобра одобрио да се од партизана Сврљишко-нишавског одреда, који су успели да избегну уништење, нишке групе Озренског одреда и Тимочког одреда формира један одред. Међутим, тешке последице настале издајничким деловањем прикривеног непријатеља у Сврљишко-нишавском партизанском одреду за време окупаторско-квислиншке офанзиве (јуни—август) утицале су да је партијски руководилац тога одреда Милисав Игњатовић Јанко предузео чишћење новоформираног одреда од »сумњивих елемената«. Тако је у новембру ликвидирано 16 људи. Због оваквог поступка Милисав Игњатовић је, са још двојицом својих истомишљеника, 18. децембра осуђен на смрт. Постављањем Конрада Жилника Слободана за команданта одреда нездраво стање је превазиђено, па је одред био у стању да настави акције против окупатора и квислинга на простору Ртањ—Књажевац.

38) 36 НОР, 1/21, док. 33, 36 и 37.

39) 36 НОР, 1/3, док. 66, 86 и 90; др Миливоје Перовић, Јужна Србија у народноослободилачкој борби (даље: Др М. Перовић, н. д.), Нолит—Просвета, Београд 1961, стр. 163—165.

Истовремено са сређивањем стања у новоформираном одреду (познат као Тимочки) ОК КПЈ за Зајечар је, према налогу ПК КПЈ за Србију, формирао 25. децембра 1942. године Међусреско партијско повереништво за нишку базу (нишки, сврљички и белопаланачки срез, Запаље и пиротски крај) од пет чланова за чијег је руководиоца одређен Душан Тасковић Срећко.⁴⁰ У озренској бази (алексиначки, моравски, сокобањски и ражањски срез) тада се налазио Елисије Поповски Марко и координирао рад и акције између партизанских група у том крају.

Међусреско партијско повереништво је одмах након формирања отишло на свој терен и под врло тешким условима, за непун месец дана, прокрстарило тереном све до пиротског краја при чему је успело да обнови везе са организацијама и сарадницима НОП-а. Од тада је партијско-политичка активност и на овом терену постепено расла, а настављено је и са извођењем акција.⁴¹

Напори Немаца да у Србији униште партизанске одреде и НОП у целини нису се остварили. Главне комуникације и војни објекти били су изложени честим нападима партизана. Због тога су почетком 1943. године дозволили Царској Бугарској да прошири своје окупационо подручје на западу све до реке Дрине и појача своје гарнизоне. Фашистичка бугарска војска била је главни ослонац Немцима за борбу против припадника ослободилачке војске. За ту сврху имала је посебно опремљене и обучене јединице — »ловне роте«.⁴² Оне су биле стално у потери за партизанским борцима и истицале се зверствима и пљачком по селима.

Иако нешто слабији у односу на претходну годину, добровољачки одреди Љотићевог »Збора« и СДС, који почетком 1943. године све отвореније сарађују и пома-

40) 36 НОР, 1/20, док. 66; Извештај ОК КПЈ за Зајечар од 27. децембра 1942. године (Архив ЦК СКС, рег. бр. 10805).

41) Јован М. Борђе, Ратни дневник (белешке из НОБ за 1942. и 1943), Докуменат у приватном власништву.

42) Биле су непосредно потчињене командантима бугарских дивизија (Б. Митровски, др В. Глишић и Т. Ристовски, н. д., стр. 46).

жу четничке одреде ДМ,⁴³⁾ такође су стално у потери за партизанима. Трећег фебруара припадници СДС су ликвидирали 10 партизана алексиначке и сокобањске групе, међу којима и партијско-политичке раднике Миодрага Миловановића Фићу и Момчила Поповића Озрена, а бугарској полицији почетком марта пада у руке секретар среског комитета КПЈ Ниша Миша Обрадовић Зоран. Услед његовог лошег држања пред непријатељем дошло је до нових хапшења у Нишу и селима нишког округа.⁴⁴⁾

Крајњим пожртвовањем Међусреско партијско повереништво је, и поред терора окупатора и домаћих издајника, постигло запажен успех. Међутим, до снажнијег размаха НОП-а у нишком округу, источно од Јужне Мораве, дошло је тек након обнављања ОК КПЈ Ниша крајем маја 1943. године. У ОК КПЈ Ниша тада су ушли: Десимир Јововић Чича (секретар), Конрад Жилник Слободан и Душан Тасковић Срећко (чланови).⁴⁵⁾

Нови ОК КПЈ Ниша је почетком јуна 1943. године на Каменичком вису одржао партијску конференцију са партијско-политичким радницима из нишког, ражањског, алексиначког, сокобањског, сврљишког, белопаланачког среза, Заплања и горњег Понишавља којој су, поред чланова ОК-а, присуствовали: Александар Стефановић Бане, Благоје Цветковић Сава, Вујадин Опсеница, Велимир Костић Бајез, Драгомир Стојановић Војкан,

43) Историјат Нишавског четничког корпуса и извештај делегата четничке Врховне команде такозване југословенске војске у отаџбини (даље: ЧВК ЈВУО) од 26. јуна 1944. (Архив ВИИ, фонд ДМ, рег. бр. С-В-16707 и 16692).

44) У књизи групе аутора »Ниш у вихору ослободилачког рата 1941—1945«, стр. 389—391 о томе пише: »Настало је велико хапшење у Нишу и суседним селима, а нарочито по селима среза моравског. Ухапшено је око 60 људи«. Миша Обрадовић Зоран је августа 1944, због издаје, осуђен од војног суда Главног штаба НОВ Србије на смрт.

45) 36 НОР, 1/5, док. 47, Извештај члана ПК КПЈ за Србију Недељка Караичића Милисава од 2. јула 1943; Архив ЦК СКС, рег. бр. 2731, Извештај секретара ОК КПЈ Ниша од 5. октобра 1943. године, др Милан Борковић, КПЈ у Србији као организатор НОБ јануар—децембар 1943. (»Токови револуције — Зборник историјских радова VIII«), Београд, 1972, стр. 92.

Јован Митић Борђе, Лазар Буровић Тића, Нада Прица Олга, Ратомир Војиновић Наход и Светозар Прибић Илија, а из горњег Понишавља: Божидар Колић Пуниша, Живорад Илић Рајко, Предраг Бошковић Павле и Петар Игњатовић Лозовски.^{46^}

На конференцији је анализирано дотадашње стање НОП-а у нишком округу и постављени задаци за даљи рад. Посебно је наглашено да се интензивно ради на окупљању преживелих бораца Озренског, као и остатка 2. чете Сврљишко-нишавског одреда^{47^} са циљем да се што пре формира јача јединица НОП-а која би штитила народ од бугарског и четничког насиља и прихватала нове борце.

Обнављање ОК КПЈ за Ниш и његова активност на јачању НОБ у југоисточној Србији пада у време (март—јуни 1943) када је Оперативна група дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ водила тешке борбе за спас рањеника на Неретви и Сутјесци^{48^} и када су Бугари у јулу, према одобрењу Немаца, довели нова појачања у Србију и проширили окупационо подручје до Дунава и Београда.^{49^} Упркос таквим мерама окупатора, НОБ у Србији је у то време била у знатном порасту, а нарочито у Црној Трави, Топлици и Јабланици, где су дејствовали 1. и 2. јужноморавски НОП одред.^{5^}

У таквој ситуацији ОК КПЈ Ниша је у почетку имао два основна задатка: прво, да се преко партијско-политичких радника шире повеже с народом и попу-

46) Према извештају Недељка Караичића Милисаву од 2. јула 1943. године, именути партизани — политички радници из Горњег Понишавља учествовали су 6. јуна на састанку ОК КПЈ Ниша и Зајечара иако нису били чланови КПЈ. (36 НОР, 1/5, док. 74).

47) Архив ЦК СКС, рег. бр. 3746, Извештај секретара ОК КПЈ Ниша од 17. септембра 1943. године.

48) Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књ. 1, стр. 339—340 и 374—460.

49) Б. Митровски, др В. Глишић и Т. Ристовски, н.д., стр. 50—52.

50) Архив СКС, фонд ЦК КПЈ, рег. бр. 46, (Извештај Покрајинског комитета КПЈ за Србију од јула 1943. године, упућен ЦК КПЈ, о стању у партијској организацији, НОП одредима и о општој ситуацији у Србији; др М. Перовић, н.д., стр. 232—247 и 288—297).

ларише циљеве и снагу ИОБ и, друго, да окупља сараднике и присталице НОП-а и прошири извођење оружанних акција на целокупном подручју ОК Ниша. Са тим циљем, као и ради бржег развоја НОБ у источној Србији, штаб 1. јужноморавског НОП одреда је почетком јуна 1943. послао једну своју чету^{51^} на десну обалу Јужне Мораве са задатком да помогне партизанским групама са подручја ОК Ниша и Тимочком НОП одреду у извођењу оружанних акција. Одмах после пребацивања ова чета је са десетином Озренаца напала ноћу 8/9. јуна Алексиначке руднике и потпуно их демолирала.^{52^} Међутим, поменута чета се крајем јуна вратила у састав свога одреда на Јастрепцу. Стога је ОК Ниша поновио захтев да му штаб 1. јужноморавског одреда врати десетину Озренаца и пошаље неколико старих и искусних бораца ради формирања своје партизанске јединице.

Првог августа Душан Тасковић Срећко и Велимир Костић Бајез са групом партијско-политичких радника из горњег Понишавља стигли су на брдо Вишеград код села Сићева, где је истог дана Јован Митић Борће довео 18 преживелих бораца 2. чете Сврљишко-нишавског партизанског одреда са замеником командира те чете Светиславом Милојковићем Милојком, који су до тада дејствовали на подручју анектираном од Бугара.^{53^} Тада је са њима секретар ОК КПЈ Ниша Десимир Јововић Чича анализирао дотадашњи развој НОП у горњем Понишављу (укључујући ту и анектирани део од Бугара) и поставио задатке.^{54^} Средином августа ова група од око 20 партизана, под руководством Душана Таско-

51) Др М. Перовић, н.д., стр. 283—284.

52) Том приликом је заплењена већа количина експлозива и ликвидирани непријатељски сарадници, а у партизане ступила 3 рудара (36 НОР, 1/5, док. 74).

53) Д. Дејановић, Два одреда, стр. 191 и 192; Ратни дневник (белешке) Јована Митића Борћа за 1943. годину (у поседу његове породице).

54) Извештај секретара ОК КПЈ Ниша од 5. октобра 1943. године (Архив ЦК СКС, рег. бр. 2731); Токови револуције — Зборник историјских радова УШ/1972, стр. 92—95 др Милан Борковић, »КПЈ Србије као организатор НОБ јануар—децембар 1943« и »Пиротски зборник« бр. 6/1974, стр. 95—99.

вића и Велимира Костића, поново се вратила на пирогски терен и наставила са извођењем акција против бугарске окупаторске војске и органа власти. Истовремено је обновила везу са организацијама НОП-а у Пироту и околини, а прихватила је и десетак нових бораца. Двадесет осмог септембра бугарска војска је напала ову групу код села Градишнице (4 км северно од Пирота). После тешке борбе група партизана се пребацила на десну обалу Нишаве и отишла у Лужницу где се састала са 2. батаљоном 2. јужноморавског НОП одреда. После напада на бугарску граничну посаду у Љубераћи 8. октобра већина бораца партизанске групе из горњег Понишавља је на захтев Ристе Антуновића, члана ОК КПВ Врања, остала у поменутом батаљону, а у пиротском крају северно од Нишаве остали су партијско-политички радници ОК КПВ Ниша и десетак бораца.^{55^}

Интензивним радом током лета 1943. године ОК КПВ Ниша стварао је нове партијско-политичке кадрове, што му је омогућило да у септембру покрије цео нишки округ од Јужне Мораве до старе југословенско-бугарске границе (источно од Пирота), док је у Нишу и Алексинцу имао врло јаке скојевске организације. Сем тога, у око 15 села формирани су народноослободилачки одбори, а у десетак села су формирани активни СКОЈ-а и исто толико и одбора УСАОЈ-а. У партизане је ступило десетак нових бораца који су се кретали са партијско-политичким радницима. Средином септембра из 1. јужноморавског НОП одреда стигла је тражена група од 17 бораца са Светиславом Савковићем Јоцом и Душаном Грубачићем Белим, међу којима је било и седам партизана из бившег Озренског одреда.^{56^}

На даљи развој НОП свакако је повољно утицала капитулација Италије 9. септембра 1943. године.^{57^} Ме-

55) До тога је дошло због прикључења Лужнице ОК КПВ за Врање (36 НОР, 1/20, док. 109; др М. Перовић, н. д., стр. 285—287 и 304).

56) Архив ЦК СКС, рег. бр. 5746 и 2731, Извештај секретара ОК КПВ Ниша од 17. септембра и 5. октобра 1943.

57) »Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945«, књ. I (прво издање), стр. 525—546 и 611—612.

ћутим, бојећи се да не дође до општег устанка, бугарски окупатори су се одмах дали у потеру за партизанима. Претресајући села у нишком округу палили су куће, хапсили и стрељали сељаке без икакве истраге, силовали жене, одузимаи радио-апарате и вршили пљачку. Са гаквим акцијама и поступцима окупаторска војска Бугара наставила је у 1944. години.⁵⁸^

Истовремено горски штабови четничког покрета ДМ под паролом »дошло је време« почели су да позивају млаћа годишта (регрите и обвезнике) на вежбу. Уз помоћ команде СДС и Немаца они су се наоружавали и припремали за одсудну борбу против јединица Народноослободилачке војске у источној и југоисточној Србији.⁵⁹^

У таквој ситуацији ОК КПЈ Ниша је крајем септембра окупио пристигле партизанске борце на Каменичком вису и од њих формирао партизанску чету јачине 30 бораца — већином Озренаца. Команду чете су сачињавали: Ниро Орлић Никола, командир, Живорад Костић Моравац, политички комесар и Светислав Савковић Јоца, заменик политичког комесара.⁶⁰^ Нешто касније дошло је до реорганизовања команде чете. За

58) У потерама почетком 1944. године »ловна рота« 22. бугарске пешадијске дивизије блокирала је 14. јануара партијско-политичке раднике ОК КПЈ Ниша Александра Стефановића Банета, Драгомира Стојановића Војкана, Љубишу Поповића Славка и Христодула Аврамовића у појати Миливоја Раденковића (стрељали су га четници 1944) у сићевачком атару. После драматичне борбе они су се пробии из блокаде без губитака, док су Бугари имали четири погинула (С. Миладиновић, Хроника Сићева, стр. 166—167; Вршећи одмазду, Бугари су тада код Сићева стрељали седам недужних људи, а 18. јануара на железничкој станици Грамада 13 омладинаца. О томе, као и о потерама Бугара види Архив ВИИ, фонд Нед. К. 24 А, рег. бр. 27/6 и 32/6; к. 20Б, рег. бр. 24/6; к. 26А, рег. бр. 3/14, 1/4-32, 1/4-36 и 1/4-78; 36 НОР, 1/20, док. 109.

59) »Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945«, књ. 1, стр. 612; Архив ВИИ, фонд ДМ, рег. бр. С-В-16707, 16714 и 16591, Историјат Нишавског четничког корпуса, извештај Књажевачког четничког корпуса од 11. новембра 1943. године, извештај Делиградског четничког корпуса од 25. децембра 1943.

60) Архив ЦК СКС, рег. бр. 5746 и 2731. Извештај секретара ОК КПЈ Ниша од 17. септембра и 5. октобра 1943.

командира чете је постављен Живорад Костић Моравац, а за политичког комесара Тихомир Стојановић Уча.

После краћих припрема Озренска партизанска чета је кренула преко Кнез Села и Ореовца у Сићево, где је 5. октобра одржала збор са народом на коме је говорио Тихомир Стојановић Уча, а затим се преко Сврљишких планина пребацила у сврљишки срез. Увече 6. октобра је одржала збор у селу Рибару, а потом у Белоињу и Црнољевници, Извору и Грабовачу. Средином октобра чета је стигла на Каменички вис, где су тада стигли Душан Тасковић Срећко и Велимир Костић са неколико бораца из горњег Понишавља. Ступањем у чету нових бораца њено бројно стање се повећало на 45 бораца.⁶¹⁾

У рејону села Лесковика, Миљковца и Церја Озренска партизанска чета се задржала до краја октобра.

Почетком новембра чета се пребацила у алексиначки, а затим у сокобањски срез и продрла чак до планине Буковика и Слемена и наставила са одржавањем политичких зборова, спаљивањем општинских архива по селима и другим активностима. У запаженије акције из тог времена спадају оне које су изведене 7. и 23. новембра у санаторијумима »Озрен« код Сокобање и »Кнез Село« код Ниша, као и акције чете у селима непосредно око Ниша.

За време ових акција по селима нишког, сврљишког, алексиначког и сокобањског среза, које су имале више политички значај, ОК Ниша уочио је, с једне стране, велико расположење и спремност народа да сарађује с НОП, а с друге, велику опасност која прети од бугарског и четничког насиља, посебно за симиати-зере и сараднике НОП-а. Због тога је средином новембра 1943. ОК Ниша преко својих организација и Озренске чете позвао присталице НОП-а да одмах у што већем броју ступају у НОБ и да се с пушком у руци боре против окупаторског и четничког насиља. Тако су у другој половини новембра и почетком децембра у Озренску чету пристигли омладинци из Ниша, Доње Трнаве, Хума, алексиначког, сокобањског и ражањског среза. По-

61) 36 НОР, док. 109, Извештај секретара ОК КПЈ Ниша од 11. новембра 1943, Д. Дејановић, н.д., стр. 192—197.

себно је био значајан долазак 23 омладинца средњошколца и студента из Ниша који су 25. новембра стигли на Хумске појате, где се тада налазио секретар ОК Ниша, Десимир Јововић Чича.^{62^} Неколико ових омладинаца ОК је задржао на партијско-политичком курсу и за рад на терену, а остали су 5. децембра код Рајника ушли у састав Озренске чете.

Крајем новембра Озренска чета је код Доње Врежине (4 км источно од Ниша) прешла на леву обалу Нишаве и огишла у Запаље и преко села Гациног Хана и Власа, где је разоружала ф^{инансе} и разбила четнике, стигла чак до Бабичке горе.^{63^} Из Запаља се 4/5. децембра, поново вратио на Каменички вис и код села Рујника прихватио новопристигле борце. Овим се бројно стање чете повећало на преко 100 људи.

Шестог децембра Озренска чета је у сврљишком срезу, на брду Ветрила, код села Сливља, разбила један батаљон Сврљишке четничке бригаде,^{64^} а 13. децембра са брда Крстатац (8 км североисточно од Алексинца) протерала одред СДС јачине 55 стражара.^{65^}

Имајући у виду дотадашње успехе Озренске чете, као и захтеве Главног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Србије (даље: ГШ НОВ и ПО Србије) за стварање оперативних јединица, ОК Ниш је одлучио да чету преформира у батаљон НОВ Србије, што је и учинио 18. децембра на Лабуковачким појатама. Од расположивог људства формиране су три чете: Озренска, Нишавска и Омладинска. У штаб батаљона су ушли: Светислав Савковић Јоца, командант, Тихомир Стојановић Уча, политички комесар, Кира Орлић Никола, заменик команданта, Светозар Прибић Илија, помоћник политичког комесара и Светислав Татарац Тале, начелник штаба. У команде чета су одређени:

62) Исто.

63) 36 НОР, 1/21, док. 81; Драгољуб Дејановић и Борђе Стаменковић, Запаље у НОБ 1941—1945, стр. 180.

64) Архив ВИИ, фонд ДМ, рег. бр. С-В-16718: листа губитака Књажевачког четничког корпуса од 14. децембра 1943. године.

65) Том приликом је рањен командир одреда СДС капетан Стеван Пајић (36 НОР, 1/21, док. 82 и 83).

— за командира Озренске чете Живорад Костић Моравац, а за политичког комесара Димитрије Видојковић (ускоро замењен);

— за командира Нишавске чете Јован Митић Борће, а за политичког комесара Милан Јеремић;

— за командира Омладинске чете Радомир Јовичић Буца, а за политичког комесара Душан Грубачић Бели.^{66^}

У рејону села Лабуково, Скробнице и Рсовца Озренски батаљон се задржао до 23. децембра, када је преко села Раденковца стигао у штаб Зајечарског НОП одреда са 1. тимочким батаљоном јачине 120 бораца.⁶⁷⁾ Према договору ОК КПЈ Ниша и Зајечара привремено руководство над оба батаљона поверено је штабу Зајечарског НОП одреда у коме су били: Василије Буровић Жарки, командант, Бранко Поповић Станко, политички комесар, Божо Кораћ Аца, заменик команданта, Драгоман Радојчић Стамболија, помоћник политичког комесара и Воја Јеленковић Аца, начелник штаба.

Сазнавши да се у селу Попшици, сврљишки срез, налази 1. батаљон Сврљишке четничке бригаде, штаб здружених партизанских батаљона је 25. децембра, у зору, са оба батаљона напао четнике и после краће борбе разбио их. Том приликом је погинуло преко 20 четника, док су батаљони имали седам погинулих и два нестала партизана.^{68^}

Борбом код Попшице завршен је успешан период рада ОК КПЈ Ниша на развоју НОБ у Нишком округу у 1943. години. Али, истовремено је уследила нова опасност од фашистичке бугарске војске и квислинга који су садејствовали у наредним акцијама, ради уништења НОП у овом и другим крајевима Србије.

66) Д. Дејановић, Два одреда, стр. 196; Према Д. Мирче-тићу, Озренски партизански одред, стр. 292, Озренски (Нишки) батаљон НОВЈ подељен је »најпре на две, а затим на три чете (понегде називане и: Нишка, Озренска и Нишавска)...«

67) И. Глигоријевић, Партизански одреди источне Србије 1941—1944, стр. 282—306 и 320—48; Слободан Босиљчић, Источна Србија у НОБ, Нолит, Београд, 1964, стр. 112—114.

68) 36 НОР, 1/20, док. 118 и 119; Исто, 1/21, док. 84; Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 99, рег. број 11/6. Наредба бр. 1 команданта Књажевачког четничког корпуса ЈВУО од 1. јануара 1944. године.